

Ouderen en welzijn

Antropologische vragen en opmerkingen

Sjaak van der Geest

In deze voorbeschuwing op een symposium wordt gepleit voor een antropologische bijdrage aan de sociale en psychogerontologie. Nadruk wordt gelegd op het kwalitatieve karakter en het vergelijkend perspectief van een antropologie van ouderen.

Op 13 december van dit jaar organiseren de redactie van *Medische Antropologie* en de vakgroep Sociologie en Sociale Gerontologie van de Vrije Universiteit van Amsterdam een symposium over 'Ouderen en Welzijn' (zie p. 200, rubriek Berichten). Deze korte beschouwing wil een 'voorzet' geven voor genoemd symposium.

Een antropologie van ouderen?

De relatie tussen antropologie en ouderen is, op zijn zachtst gezegd, verwarrend. Enerzijds kan men stellen dat antropologen altijd iets met ouderen 'gehad' hebben, anderzijds blijkt dat het oud-zijn zelf nauwelijks als onderzoeksthema aan bod komt in de antropologie, althans, bij Nederlandse antropologen.

Dat antropologen vooral met ouderen omgingen, en -gaan, is begrijpelijk. Zij zijn geïnteresseerd in cultuur en in de meeste samenlevingen zijn de ouderen de bewaarders en bewakers van de traditie. Zij zijn daarom ook voor-de-hand-liggende sleutelinformanten. Vanaf de jaren twintig tot ongeveer 1970 waren antropologen niet zozeer geïnteresseerd in hoe mensen in andere culturen (voor de eigen cultuur had men toen nauwelijks belangstelling) feitelijk leefden, maar meer in hoe hun leven eruit zag vóór het op zijn kop werd gezet door de komst van Europese bestuurders, soldaten, handelaars en missionarissen. In de meeste etnografieën van die tijd treft men weinig, slechts terloopse verwijzingen naar de koloniale realiteit en andere vormen van maatschappelijke verandering. Het structureel functionalisme dat toen in zwang was inspireerde antropologen tot het schrijven van verhandelingen over maatschappijen die 'harmonisch' functioneerden en dat kwam vaak neer op: maatschappijen die niet meer bestonden, tenzij in de hoofden van de ouderen die romantiseerden over vroeger. Koloniaal bestuur, handel, missie, enzovoort waren 'ordeverstoorders' en werden over het hoofd gezien.

Kuper (1975: 146) zag het functionalisme als een "implicit refusal to deal with the latent colonial reality in a historical perspective."

Er was ook een psychologische reden om geen aandacht te besteden aan recente veranderingen, die veelal een vorm van 'verwestersing' inhielden. Antropologie was de studie van andere culturen. A freizen naar vreemde culturen om daar vertrouwde verschijnselen te bestuderen, een school, een winkel, een fabriek of een kerkdienst, werd als een tegenstrijdigheid gezien. Het ging immers om de 'autochtone' cultuur en daarvoor moest men bij de ouderen zijn.

En ten derde waren het vaak ook de ouderen die het gezag voerden. Men kon, in letterlijke zin, niet om hen heen. Zonder hun toestemming kon men geen onderzoek doen.

Het gevolg was dat het meeste antropologische werk uit die periode een uitgesproken 'gerontocratisch' perspectief had, zonder dat het oud-zijn zelf geëxpliciteerd werd. Het enige dat wel uitgebreid aandacht kreeg was het principe van gerontocratie zelf, aangezien dit beschouwd werd als een interessant autochtoon verschijnsel, afwijkend van wat men thuis gewend was. Nauw daarmee verwant waren exotische verschijnselen als leeftijd-groepen (age sets) en geheime genootschappen waar ouderen de scepter zwaaiden.¹

De onzichtbare hand van ouderen in hun geschriften maakte antropologen, die in hun eigen maatschappij vaak kritisch en 'progressief' waren, tot conservatieven in den vreemde. Zij beschreven en bestendigden de ideeën over een teloor gegane cultuur als een nog bestaande werkelijkheid.

De twee belangrijkste veranderingen in de antropologie van de afgelopen 25 jaar kunnen beide als de-exotisering beschouwd worden. In de eerste plaats kreeg men – onder invloed van (neo)marxistische en transactionalistische tendenzen – meer oog voor sociale en culturele verandering in andere culturen. In de tweede plaats kwam de antropologie thuis en werd de eigen cultuur als een fascinerend terrein van onderzoek ontdekt. De vraag is echter of die ontwikkeling ook geleid heeft tot een ontdekking van ouderen als mensen die een specifieke plaats innemen in de cultuur. Overigens een plaats die aan grote veranderingen onderhevig is.

Sprekend over de antropologie in het algemeen kan men inderdaad een langzaam groeiende belangstelling voor ouderen waarnemen, hoewel Amos en Harrell in 1981 nog klaagden over een massale verwaarlozing van ouderen door antropologen. Met name in de Verenigde Staten en Engeland hebben antropologen ouderdom tot thema van onderzoek gekozen.² Het lijkt echter alsof deze ontwikkeling aan Nederlandse antropologen voorbij is gegaan. Noch in studies over andere culturen, noch in die over de eigen samenleving hebben Nederlandse antropologen aandacht besteed aan de culturele en sociale aspecten van ouderdom. Deze lacune kan zeker niet geweten worden aan een gebrek aan sociaal-wetenschappelijke belangstelling voor ouderen. Ik zal echter geen poging doen een verklaring te geven voor de afwezigheid van antropologen in gerontologisch onderzoek en slechts mijn blik vooruit richten: welke bijdrage kan er op dit terrein van antropologen worden verwacht? Maar eerst geef ik een kort overzicht van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar ouderen dat wel in Nederland wordt verricht.³

Onderzoek in Nederland*

De produktie van sociaal-wetenschappelijk onderzoek onder ouderen in Nederland is indrukwekkend. Het meeste onderzoek valt binnen het ambitieuze Nestor programma dat in 1988 van start ging op initiatief van het toenmalige Ministerie WVC, en in 1997 zal worden afgesloten. Het doel van dit programma was het ouderenonderzoek hechter te verankeren in de bestaande structuur van wetenschappelijk onderzoek. Met dat doel voor ogen werden zeven universitaire centra geselecteerd voor het uitvoeren van het onderzoeksprogramma. Het Instituut voor Epidemiologie van de Erasmus Universiteit te Rotterdam, met ongeveer vijftig onderzoekers en zestien promovendi, richtte zich in het bijzonder op gezondheidsproblemen van ouderen.

De vakgroep Sociologie en Sociale Gerontologie van de Vrije Universiteit Amsterdam deed, in samenwerking met twee andere instituten, vooral onderzoek naar de levensomstandigheden en sociale netwerken van ouderen. Het huidige programma is getiteld: "Ouder worden, zelfstandigheid en welbevinden". Het behoud van zelfstandigheid in het proces van ouder worden staat in veel van het onderzoek centraal (Deeg et al. 1993, *Sociologie en Sociale Gerontologie* 1995).

De vakgroep Psychiatrie en Neuropsychologie en de vakgroep Neuropsychologie en Gerontologie van de Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, zijn het derde centrum dat participeert in Nestor. Hun onderzoek houdt zich vooral bezig met geheugenstoornissen bij ouderen. Het vierde onderzoeksinstituut is het Noordelijk Centrum voor Gezondheidsvraagstukken van de Rijksuniversiteit Groningen. Hun onderzoek richt zich vooral op 'functionele status' en zorgbehoefte. Met functionele status wordt bedoeld het vermogen om fysieke en sociale vaardigheden te benutten. Doelstelling van het onderzoek is na te gaan hoe psychosociale factoren zoals leefstijl en gedrag, 'functionele status', welbevinden en houding ten aanzien van zorg beïnvloeden.

De vakgroep Economische Vakken van de Universiteit van Leiden doet onderzoek naar diverse economische aspecten van ouder worden. Het Centrum voor Verouderingsonderzoek van TNO, de zesde deelnemer aan Nestor, doet epidemiologisch onderzoek naar de invloed van vasculaire, trombogene en metabolische factoren op het ontstaan van dementie. De afdeling Geriatrie van het Academisch Ziekenhuis te Nijmegen, tenslotte, doet onderzoek naar ziektes en stoornissen bij oude mensen om te komen tot verbetering van diagnostiek en zorg bij geriatrische patiënten. Ook hier is behoud van zelfstandigheid de onderliggende doelstelling.

Buiten deze zeven centra wordt nog door vele andere instanties onderzoek verricht naar de meest uiteenlopende aspecten van veroudering. In een overzicht van onderzoeksprojecten die van juni 1992 tot december 1994 onder ouderen werden uitgevoerd (Swidoc/NIG 1995), worden precies honderd instanties opgesomd en ruim 300 onderzoeksprojecten.

Bijna al dit onderzoek heeft een uitgesproken kwantitatief karakter en is georiënteerd op medische of beleidsproblemen ten aanzien van ouderen. Ook waar onderzoek zich richt op processen van betekenisgeving, zoals in het geval van de Nijmeegse vakgroep Psychogerontologie (zie Dittman-Kohli 1994) is dit kwantitatief en 'etic' van aard. Participerend-observerend onderzoek naar de ervaringen en gevoelens van ouderen, van

binnenuit en stem gevend aan de betrokkenen zelf, is betrekkelijk zeldzaam in de stroom van publikaties over ouderen.⁵

In een kritische beschouwing stelt Baars (1995) dat het Nestor programma bijna uitsluitend onderzoek heeft geproduceerd dat ten dienste staat van beleid (lees: bezuiniging op ouderenzorg), waarbij onvoldoende aandacht wordt besteed aan de maatschappelijke context van ouderen en aan de visie van ouderen zelf op hun situatie. Gerontologie als wetenschappelijke discipline lijkt nog onvoldoende op eigen benen te staan en in het onderzoek te zeer afhankelijk te zijn van haar geldschieter(s). Deze kritiek gaat waarschijnlijk ook op voor het overgrote deel van het onderzoek dat buiten Nestor valt.

Een pleidooi voor een antropologie van ouderen

In minstens drie opzichten kan de antropologie een specifieke bijdrage leveren aan de studie naar ouderen: 1. haar nadruk op kwalitatieve methoden zou een verrijking kunnen betekenen voor het overwegend kwantitatieve karakter van het huidige onderzoek onder ouderen; 2. haar intercultureel vergelijkend perspectief biedt de mogelijkheid tot een kritisch commentaar op cultureel verankerde ideeën en praktijken van en over ouderen, zowel in de eigen samenleving als daarbuiten; 3. door haar open methoden van onderzoek kan de antropologie geattendeerd worden op belangrijke nieuwe vragen en thema's in het leven van ouderen.

Antropologen hebben allerlei termen tot hun beschikking om hun benadering te contrasteren met die van andere sociale wetenschappers. De bekendste is 'begrijpen' of *Verstehen* tegenover 'verklaren'. Geertz (1983: 56-57) geeft de volgende opsomming: 'van binnenuit' tegenover 'van buitenaf', 'eerste persoon' (de informant zelf aan het woord) tegenover 'derde persoon', 'fenomenologisch' tegenover 'objectiverend', 'cognitief' tegenover 'gedrags-', 'emic' tegenover 'etic', en tenslotte: 'experience-near' tegenover 'experience-distant'. Alle termen hebben een chauvinistische, zelfs een arrogante klank, en het mag betwijfeld worden of niet-antropologische collega's in de sociale wetenschappen zich herkennen in de contrasterende termen. Ik verwacht dat velen van hen deze kwalificaties als uitingen van antropologisch ethnocentrisme zullen afwijzen. Ik wil me echter concentreren op de kwalificaties die antropologen op zichzelf toepassen. Ik heb ze reeds chauvinistisch en arrogant genoemd, maar ik zou ze hier als ambities willen beschouwen. Zij vormen de wens van iedere antropoloog die veldwerk doet en voor wie Malinowski's gevleugeld woord "to grasp the native's point" nog steeds een bron van inspiratie is. Het is ongetwijfeld waar: antropologen willen degenen bij wie ze hun onderzoek verrichten van binnenuit begrijpen en zich in hun positie verplaatsen. Het is om nogmaals met Geertz (1983: 70) te spreken "like grasping a proverb, catching an allusion, seeing a joke... reading a poem."

De weg naar deze ambitie is de welhaast mythische methode van participerende observatie, volgens velen een contradictio in terminis, volgens Favret-Saada (1990) een oxymoron, een hete ijsco, kortom een methode waar velen zich op beroemen maar die hoogst zelden gerealiseerd wordt. Als het zo moeilijk is zich daadwerkelijk te verplaatsen in de ideeën en, voegt Geertz eraan toe, de gevoelens van culturele anderen, kan er

dan geen uitzondering gemaakt worden voor ouderen? Ouderen, zo zou men kunnen stellen, vormen de toekomstige werkelijkheid van jongeren. Wie over ouderdom praat, praat over zichzelf in een nabije of meer verwijderde toekomst.

Mijn indruk is dat deze – schijnbaar gemakkelijker – weg zelden door antropologen gekozen wordt. Zij trekken rond met nomaden, gaan op jacht met pygmeeën, dalen met mijnwerkers de schacht in en laten zich opsluiten in nonnenkloosters en psychiatrische inrichtingen, maar oud zijn met de ouderen lijkt te veel gevraagd. Zij willen alleen ervaringen delen van hen met wie ze nooit één zullen worden. De ‘experience’ mag blijkbaar niet te ‘near’ worden. Het moet een spel blijven. Eén worden met ouderen lijkt de antropoloog af te schrikken, althans de antropoloog ‘behept’ met een cultuur die ouderdom als een onwenselijke toestand ziet, aftakeling, roemloos einde.⁶

Zich verplaatsen in de leef-, denk- en gevoelswereld van ouderen confronteert de antropoloog met een toekomst die hij misschien niet wenst te zien. De attractie en fascinatie die hij voelt ten aanzien van culturele anderen – kameeldrijvers of kanovaarders, monniken of marktvrouwen, glazenwassers of goochelaars – ontbreekt in de ontmoeting met ouderen. De oude mens mist de exotiek van het totaal andere en schrikt af door zijn te grote realiteit. Met ouderdom en dood, is de oude mens zelf een taboe geworden.⁷

De verwachting dat deze afkeer plaats zal maken voor acceptatie als de antropoloog zelf ouder is geworden wordt niet bevestigd. Blacking (1990) is een uitzondering, in dubbel opzicht, omdat hij over zijn eigen ouderdom schrijft en omdat hij ‘oud’ ziet als groei en verdieping in het begrijpen van anderen. Zijn eigen fysieke en geestelijke veranderingen hebben hem dichter gebracht bij het onderwerp waarover hij schrijft: “growing old gracefully”. Maar zoals ik al zei, hij is een uitzondering.⁸ De oudere antropologen delen de preoccupaties van de jongere generatie en keren zich af van de ouderdom. Zoals oude mensen blijven mijmeren en romantiseren over vroeger, hun jonge jaren, zo blijven oude antropologen herinneringen putten uit het veldwerk van hun jeugd. Het ‘jarisme’ (leeftijdscriminatie, ageism) is door hen geïnternaliseerd.

Door participerende observatie onder ouderen een taboe te noemen hoop ik echter vakgenoten te prikkelen, want niets is aantrekkelijker voor een antropoloog dan een taboe. Ik voorzie een groeiende belangstelling voor de antropologie van ouderen in de nabije toekomst. Dit zal er hopelijk toe leiden dat de visie van de ouderen zelf duidelijker meeklinkt in discussies over centrale begrippen als zelfstandigheid en afhankelijkheid, privacy en gezelschap, emotie en herinnering, welbevinden en eenzaamheid.

Het vergelijkend perspectief dat inherent is aan antropologische reflectie kan een dimensie toevoegen aan het onderzoek dat tot nu toe wordt gedaan naar sociale, culturele en psychologische effecten van oud-woorden. Ik kan dat niet beter doen dan aan de hand van enkele voorbeelden.

Een van de interessantste experimenten in de Nederlandse culturele antropologie vond tien jaar geleden plaats, toen drie Indiase antropologen⁹ in Nederland onderzoek kwamen doen naar het leven van oude mensen. Een van hen vestigde zich in een plattelandsgemeente, een in een bejaardenhuis en een in een verpleegtehuis. De titel van hun gezamenlijke project, “The welfare state from the outside”, verraadde de intentie van de initiatiefnemers: een spiegeling van Aziatische en Nederlandse vooronderstellingen omtrent ouderdom.

Van der Veen (1995), zelf een van de initiatiefnemers, merkt op dat het onderzoek van de Indiase antropologen een treffend verschil in visie op een waardering van privacy, afhankelijkheid en reciprociteit aan het licht bracht. De onderzoeker in het bejaardenhuis geloofde er aanvankelijk geen woord van toen de 'bejaarden' hem vertelden dat zij liever in het bejaardenhuis woonden dan bij hun kinderen. Langzamerhand drong het echter tot hem door dat ze het meenden. Ondanks diverse nadelen was het bejaardenhuis voor hen het aantrekkelijkste alternatief, omdat zij niet afhankelijk wilden zijn van hun kinderen. Wat in India vanzelfsprekend en 'correct' en weldadig was (afhankelijk zijn van je kinderen), werd in Nederland angstvallig vermeden. Ouderen wilden zelfstandig zijn – een term die ook hoog in het vaandel van de beleidsmakers stond – en hun kinderen "niet tot last" zijn.¹⁰ De nadruk op 'zelfstandigheid' (of 'autonomie') klonk luider naarmate de bejaarde meer van anderen afhankelijk werd. Die tegenstrijdigheid werd eenvoudig opgelost door een verzakelijking van de noodzakelijke zorg. Afhankelijkheid van de zorg van betaalde krachten wordt niet als afhankelijkheid ervaren. 'Men' betaalt er immers voor. De betaling voorkomt een afhankelijkheidsrelatie, zoals de reparatie van de verwarming door een monteur die betaald wordt ook geen afhankelijkheid schept. Zorg door eigen kinderen zou wel het gevoel van afhankelijkheid oproepen, vandaar dat men die trachtte te vermijden. Men kreeg graag bezoek van kinderen, maar iedere suggestie dat dit bezoek een vorm van 'zorg' was, werd vermeden. Dat zou de autonomie immers in gevaar brengen. Een vergelijking van de context van familielevens en oud-woorden in India en in Nederland – en Van der Veen (z.d.) gaat daar in een andere beschouwing verder op in – maakt duidelijk waarom in Nederland niet kan wat in India vanzelfsprekend is.

Ook tijdens mijn eigen onderzoek in een dorp in Ghana realiseerde ik mij hoe ambigue 'afhankelijkheid' was. De bejaarde succesvolle zakenman beroemde zich op zijn afhankelijkheid. Hij toonde mij trots zijn kleren, sandalen, horloge en allerlei voorwerpen in zijn huis met de mededeling dat alles afkomstig was van zijn kinderen. Zij zorgden voor hem. Hij hoefde niets meer te doen. Hun zorg was geen pijnlijke afhankelijkheid maar een bewijs dat hij een geslaagd en gerespecteerd man was. Hun zorg vormde de bekroning van zijn leven en strekte hem tot eer.

Maar voor de blinde man wiens leven minder succesvol was verlopen, die niet in staat was geweest zijn kinderen naar school te sturen en door velen beschouwd werd als een nietsnut, was de afhankelijkheid of eigenlijk de aanwezigheid van hulp een pijnlijke zaak. Het feit dat zijn beide zonen, die honderd meter verderop woonden, hem nooit een cent gaven, en al maanden geen voet over de drempel hadden gezet, demonstreerde de mislukking van zijn leven. In deze gemeenschap gold dat hoe meer men ontving van kinderen en verwanten, hoe meer men werd geprezen en bewonderd.¹¹

Hockey en James (1993) beschrijven de infantilisering van ouderen in de westerse maatschappij. Het hulpeloze kind dat niets weet en niets kan, wordt in toenemende mate het metaforisch referentiepunt waarmee men ouderen die afhankelijk worden, aanduidt, waardeert en tegemoet treedt. Zorg voor een oud persoon, rijp aan ervaring, lijkt cultureel niet te kloppen. Pas nadat de ouder tot een kind is getransformeerd weet de zorgverlener zich een houding te geven, woorden te vinden, gebaren te maken. Het proces voltrekt zich doorgaans geleidelijk en onbewust.

Ook hier levert vergelijkend onderzoek nieuwe inzichten op. Hockey en James geven zelf in hun boek diverse voorbeelden van culturen waar geen sprake is van infantilisering en ook mijn eigen onderzoek in Ghana toont een geheel ander beeld van de oudere. In gesprekken met zowel ouderen als jongeren wordt juist benadrukt dat de oude mens het tegenovergestelde is van een kind. Een kind is onwetend, onervaren, onnadenkend, zonder zelfbeheersing. Het praat te veel en te snel en luistert naar roddelpraatjes, het kan zich niet concentreren en denkt alleen aan zichzelf. De ouder (*opanyin*) daarentegen is wijs en vol levenservaring. Hij heeft geleerd zich te beheersen en niet te reageren op roddel, hij weet te zwijgen. Hij denkt vooral aan het welzijn van de familie en geeft adviezen aan jonge mensen. Als er een conflict is bemiddelt hij. Honger deert hem niet en hij geeft zijn eten aan de kinderen als die nog niet verzadigd zijn. "Ongelukkig de familie die geen oudere in haar midden heeft", zegt een spreekwoord.

Romantisering ('Far is beautiful') van ouderenzorg in andere culturen kan door vergelijkend onderzoek genuanceerd worden. Dat ouderen er het slechtst aan toe zijn in 'moderne' industriële maatschappijen (zie Holmes 1980) is een te gemakkelijke aanname. Ouderenzorg en de positie van ouderen in andere culturen blijkt zeer gevarieerd te zijn. Tijdens mijn eigen onderzoek in Ghana trof ik in één dorp zelfs een zeer heterogeen beeld aan. Sommige ouderen waren ieder uur van de dag omringd door verwanten en werden goed door hen verzorgd. Anderen waren het grootste deel van de dag alleen en ontvingen uiterst gebrekkige zorg van huisgenoten en familieleden. Toen ik enkelen van hen vertelde over 'bejaardenhuizen' in Nederland, reageerden dezen enthousiast. Dat leek hun wel wat. Maar ze voegden daar onmiddellijk met spijt aan toe: "Dat kunnen wij in Ghana toch nooit betalen." Een juiste inschatting.

Het symposium

Op het komend symposium zijn vooral twee soorten bijdragen welkom. Ten eerste papers waarin een poging wordt ondernomen de visie van ouderen zelf op hun leven en welzijn te beschrijven en te duiden. Dit 'experience-near' perspectief kan betrekking hebben op alle onderwerpen die ter discussie staan in de sociale en psychogerontologie, zoals: kwaliteit van zorg, type zorg, zelfstandigheid en afhankelijkheid, eenzaamheid, in- en uitsluiting, infantilisering, wijsheid en ervaring, verlies van werk, vergeten, ziekte en fysiek ongemak, doodsverlangen en sterven. De Visscher (1990:117) beschrijft het oud- worden in onze cultuur als een proces van afscheid nemen:

Heeft men zich uit de arbeidswereld moeten terugtrekken en blijft er geen werk meer over, dan volgt op het afscheid van een aantal relaties met de wereld buitenshuis in toenemende mate een afscheid van de dingen. Zij ondergaan een soort verkaveling, waarbij toch waardeloos geachte dingen worden weggegooid; al te persoonlijke dingen, zoals brieven of dagboeken en foto's worden vernietigd...; andere zaken worden verkocht, en tenslotte – het belangrijkste – schenkt men de meest affectieve dingen weg. Dit laatste is inderdaad het belangrijkste, omdat de dingen die voor iemand een betekenisvolle rol hebben gespeeld een verder leven kunnen leiden in een volgende generatie. Hier reikt de

toewijding van de bejaarde over zijn eigen dood heen, en tegelijk kan kind of kleinkind, vriend of vriendin, haar of zijn toewijding jegens de schenker, eveneens over de dood heen, betuigen door het geschenk te aanvaarden en er zorg voor te dragen.

Maar is dit niet te mooi voorgesteld? Is de pijn van het afscheid niet juist gelegen in het bange vermoeden dat de dierbaarste zaken voor de volgende generatie slechts geringe betekenis hebben?

Het tweede type bijdrage waar het symposium bijzonder voor open staat zijn vergelijkende beschouwingen. Hoe herkenbaar zijn de volgende liefdevolle, maar van bitterheid doortrokken, regels van Willem Elsschot over zijn oude moeder voor mijn Ghanese vrienden:

Mijn moederken, ik kan het niet verkroppen
dat gij gekromd, verdroogd zijt en versleten,
zoals een pop waarin een hart zou kloppen,
door 't volk bij 't heengaan in een huis vergeten.

De eerder genoemde onderwerpen, van zorg tot sterven, lenen zich voor een vergelijking tussen verschillende culturen. Uit zulke vergelijkingen kunnen ouderen troost en inzicht putten en – hoe beseheden ook – inspiratie voor het zoeken naar meer menselijkheid en welzijn.

Noten

Sjaak van der Geest is cultureel antropoloog en verbonden aan de Sectie Medische Antropologie van de Universiteit van Amsterdam. Hij doet momenteel onderzoek naar sociale en culturele betekenissen van ouderdom in Ghana.

1. Enkele voorbeelden van etnografische studies met speciale aandacht voor de sociale en politieke rol van ouderen zijn: Wilson 1951, Spencer 1965, Maybury-Lewis 1967, en Legesse 1973. Twee recente studies van Nederlandse antropologen zijn Van der Klei 1989 en Van der Drift 1992.
2. Enkele voorbeelden van 'gerontologische antropologie' (of: 'gero-antropologie', Cohen 1994) zijn: Hazan 1980, Fry 1980, Kayser-Jones 1981, Foner 1984, Kaufman 1986, Myerhoff 1978 en 1992, Rosenmayr 1983 en 1988, Guttman 1987, Spencer 1990, Edgerton & Gaston 1991, Rhoads & Holmes 1995.
3. Gegevens over België ontbreken helaas.
4. Deze gegevens zijn voornamelijk ontleend aan Huijbers & Van Santvoort 1993, Nestor 1995, NIG 1995, Swidoe/NIG 1995 en Sociologie & Sociale Gerontologie 1995.
5. Een 'outsider' is het verslag van drie gespreksbijeenkomsten van 22 mensen van middelbare leeftijd over hun visie op oud-woorden (Houben e.a. 1994).
6. Over de ongemakkelijkheid van het spreken over ouderen citeert Knipscheer (1990:11) in zijn inaugurale rede de journaliste Yvonne Kroonenburg: "Over alles is geschreven, over scheidingen, over seksuele narigheid, over kindermishandeling en eetverslaving, een

- levensprobleem kan zo gênant niet zijn of je kunt er met gevoelsgenoten over praten. Maar over het bezoek aan oud geworden ouders, praat men niet gemakkelijk.”
7. Onderzoek naar oudere migranten lijkt daarentegen wel 'distant' genoeg en begint nu van de grond te komen (zie o.a. Niekerk 1991, Meurs 1996).
  8. Een tweede uitzondering is misschien Norbert Elias' (1984) essay over de eenzaamheid van oude mensen in onze maatschappij, over het inzetten van de dood tijdens het leven, de 'sociale dood'. Elias betreft niet zijn persoonlijke ervaringen in zijn sombere kijk op de hedendaagse houding tegenover ouderen. Het essay is vooral een reprise van de belangrijkste elementen van zijn theorie van het beschavingsproces aan de hand van de positie van ouderen.
  9. Eigenlijk kwamen maar twee van de onderzoekers uit India: Roma Chatterji en Sanjib Datta Chowdhury. De derde, Rajendra Pradhan, was afkomstig uit Nepal.
  10. Zie ook Knipscheer 1984. Overigens wijst dezelfde auteur er op dat het drie-generatiehuishouden nog steeds voorkomt in bepaalde streken in Nederland.
  11. In een theoretisch artikel pleit Jacobson (1987) voor een 'meaning-centered approach' in onderzoek naar 'social support' voor ouderen. Zulk onderzoek dient zorg en reciprociteit in hun culturele context en in een diachronisch perspectief te plaatsen.

Literatuur

Amoss, P.T & S. Harrell

- 1981 Introduction: An anthropological perspective on ageing. In: P.T. Amoss & S. Harrell (eds.), *Other ways of growing old: Anthropological perspectives*. Stanford: Stanford University Press, pp. 1-24.

Baars, J.

- 1995 De verzorgelijking van ouderen: Maatschappelijke contexten van gerontologisch onderzoek. In: J. Baars & D. Kal (red.), *Het uitzicht van Sisiphus. Maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid*. Groningen: Wolters-Noordhoff, pp. 243-68.

Blacking, J.

- 1990 Growing old gracefully: Physical, social and spiritual transformations in Venda society, 1956-66. In: P. Spencer (ed.), *Anthropology and the riddle of the sphinx*. London: Routledge, pp. 121-30.

Cohen, L.

- 1994 Old age: Cultural and critical perspectives. *Annual Review of Anthropology* 23: 137-58.

Deeg, D.J.H., C.P.M. Knipscheer & W. van Tilburg (eds.)

- 1993 *Autonomy and well-being in the aging population: Concepts and design of the Longitudinal Aging Study Amsterdam*. Bunnik: Netherlands Institute of Gerontology.

De Visscher, J.

- 1990 *Over de levensloop. Een cultuurkritisch essay over de kinderjaren, de studietijd, de volwassenheid, de ouderdom*. Kampen: Kok Agora.

Dittmann-Kohli, F.

- 1994 Cognitieve veranderingen in de volwassenheid: Interpretatie van zelf en leven. *Tijdschrift voor Ontwikkelingspsychologie* 21(1): 23-37.

- Drift, R. van der
 1992 *Arbeid en alcohol: De dynamiek van de rijstteelt en het gezag van de oudste bij de Balanta Brassa in Guinee Bissau*. Leiden: Centrum voor Niet-Westerse Studies.
- Edgerton, R. & M. Gaston
 1991 *"I've seen it all." Lives of older persons with mental retardation in the community*. Baltimore: Paul Brookes.
- Elias, N.
 1984 *De eenzaamheid van stervenden in onze tijd*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Favret-Saada, J.
 1990 About participation. *Culture, Medicine & Psychiatry* 14(2): 189-99.
- Foner, A.
 1984 *Ages in conflict: A cross-cultural perspective on inequality between old and young*. New York: Columbia University Press.
- Fry, C.L. (ed.)
 1980 *Ageing in culture and society*. South Hadley: Bergin & Garvey
- Geertz, C.
 1983 *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. New York: Basic Books.
- Guttman, D.
 1987 *Reclaimed powers: Towards a new psychology of men and women*. London: Hutchinson.
- Hazan, H.
 1980 *The limbo people: A study of the constitution of the time universe among the aged*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hockey, J. & A. James
 1993 *Growing up and growing old: Ageing and dependency in the life course*. London: Sage.
- Holmes, D.
 1980 Trends in anthropological gerontology: From Simmons to the seventies. In: J. Hendricks (ed.), *In the country of the old*. New York: Baywood, pp. 35-44.
- Houben, P., G. Leene & B. Slager (red.)
 1994 *Ouder worden gezien vanuit de middenjaren: Een verkenning op micro-, meso- en macro-niveau. Verslag van drie workshops*. Amsterdam: Stichting Toegepaste Gerontologie, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Huijbers, P. & M. van Santvoort
 1993 *Gerontology in the Netherlands, 1993*. Bunnik: LSOB / NIG / Expert Age.
- Jacobson, D.
 1987 The cultural context of social support and support networks. *Medical Anthropology Quarterly* 1(1): 42-67.
- Kaufman, S.R.
 1986 *The ageless self: Sources of meaning in late life*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kaysers-Jones, J.B.
 1981 *Old, alone and neglected: Care of the aged in the United States and Scotland*. Berkeley: University of California Press.

- Klei, J.M. van der
 1989 *Trekarbeid en de roep van het heilige bos. Het gezag van de oudste en moderne veranderingen bij de Diola van Zuid-Senegal*. Academisch proefschrift, Vrije Universiteit van Amsterdam.
- Knipscheer, C.P.M.
 1984 De familie­zorg binnen het bejaarden­beleid: Stand van zaken en ontwikkelingen. *Gezondheid en Samenleving* 2: 80-92.
 1990 *Ouder worden, familie en inter­genera­tionele betrokkenheid*. Inaugurale rede Vrije Universiteit Amsterdam. Assen: Van Gorcum.
- Kuper, A.
 1975 *Anthropologists and anthropology: The British School, 1922-72*. Harmondsworth: Penguin.
- Legesse, A.
 1973 *Gada: Three approaches to the study of African society*. New York: Free Press.
- Maybury-Lewis, D.
 1967 *Akwe-Shavante society*. Oxford: Clarendon.
- Meurs, P.
 1996 Traumatogene aspecten van migratie en remigratie. *Medische Antropologie* 8(1): 88-118.
- Myerhoff, B.
 1978 *Number our days*. New York: Simon & Schuster.
 1992 *Remembered lives: The work of ritual, storytelling, and growing older*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Nestor
 1995 *Five years NESTOR. A progress report on the Netherlands Programme for Research on Ageing*. Utrecht: Nestor/NIG.
- Niekerk, M. van
 1991 *De tijd zal spreken. Antilliaanse en Turkse ouderen in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- NIG
 1995 *Aspects of gerontology in the Netherlands 1995: Practice and research*. Utrecht: Netherlands Institute of Gerontology
- Rhoads Holmes, E. & L.D. Holmes
 1995 *Other cultures, elder years*. London: Sage.
- Rosenmayr, L.
 1983 *Die späte Freiheit: Das Alter, ein Stück bewusst gelebtes Leben*. Berlin: Severin & Siedler Verlag.
 1988 *Älter werden als Erlebnis: Herausforderung und Erfüllung*. Wien: Edition Atelier.
- Sociologie en Sociale Gerontologie
 1995 Ouder worden, zelf­standig­heid en wel­bevin­den. Onder­zoeks­pro­gram­ma, Vak­groep Sociologie en Sociale Gerontologie, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Spencer, P.
 1965 *The Samburu: A study of gerontocracy in a nomadic tribe*. Berkeley: University of California Press.

- Spencer, P. (ed.)
1990 *Anthropology and the riddle of the sphinx*. London: Routledge.
- Swidoc /NIG
1995 Ouderen. Onderzoeksprojecten juni 1992 – december 1994. Thema-Documentatie Lopend Onderzoek Sociale Wetenschappen Nr. 17A. Amsterdam: Swidoc.
- Veen, K.W. van der
1995 Zelfbeschikking in afhankelijkheid? De ambiguïteit van ouderenzorg in Nederland. In: S. van der Geest (red.) *Ambivalentie / ambiguïteit: Antropologische notities*. Amsterdam: Het Spinhuis, pp. 57-65.
- z.d. Who cares and why? A comparative discussion of cultural codes and social support. Ongepubliceerd.
- Wilson, M.
1951 *Good company: A study of Nyakyusa age-villages*. London: Oxford University Press.